

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильов Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід / Ю. В. Васильов (Дидактичний аспект). – Харків : Скорпіон, 2000. – 120 с.
2. Виноградов П. А. Новый этап в развитии физкультурно-оздоровительной и спортивной работы среди учащейся молодежи / П. А. Виноградов // Теория и практика физической культуры. – 1998. – № 7. – С. 24–26, 39, 40.
3. Губарева О. С. Развитие педагогической технологии в оздоровчих видах гимнастики: автореф. дис. ...канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.02 / О. С. Губарева. – К., 2001. – 20 с.
4. Дубогай А. Д. Управлять здоровьем смолоду / А. Д. Дубогай. – М. : Физкультура и спорт, 1985. – С. 23–34.
5. Кіяшко О. О. Інноваційні педагогічні технології підготовки молодших спеціалістів у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / О. О. Кіяшко. – Луганськ, 2001. – 20 с.
6. Кривошеєва Г. Л. Формування культури здоров'я студентів університету: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Г. Л. Кривошеєва. – Луганськ, 2001. – С. 2–9.
7. Лубышева Л. И. Кадровая поддержка развития инновационных процессов в физическом воспитании / Лубышева Л. И. // Теория и практика физической культуры. – 1997. – № 1. – С. 2–5.
8. Лубышева Л. И. Теоретико-методическое обоснование физкультурного воспитания студентов / Л. Лубышева, Г. Грушин // Теория и практика физической культуры. – 1991. – № 6. – С. 9–12.
9. Мариньчак С. Ю. Аналіз ефективності інноваційних підходів у системі вузівського навчання: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.01. – К., 1995. – 25 с.
10. Новиков Б. И. Анализ речевого общения преподавателей со студентами в процессе занятий по физическому воспитанию / Б. И. Новиков // Теория и практика физической культуры. – 1989. – № 10. – С. 12–14.
11. Носкова С. А. Физическая культура и социализация личности студента / С. А. Носкова // Теория и практика физической культуры. – 2003. – № 6. – С. 13–16.
12. Раєвський Р. Т. Концепція національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді України / Р. Т. Раєвський, В. Г. Ареф'єв, М. Д. Зубалій // Початкова школа. – 1994. – № 8. – С. 50–54.
13. Самоха Р. А. Інноваційні технології фізичного виховання студентів педагогічних університетів із застосуванням народних традицій: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.07. – К., 2007. – 20 с.
14. Селюанов В. Н. Научные и методические основы разработки инновационных спортивных педагогических технологий / В. Н. Селюанов // Теория и практика физической культуры. – 2003. – № 5. – С. 9–12.

Стаття надійшла 03.09.2012 р.

УДК 373.3.036

Наталія БЛАГУН

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито сутність та зміст мовленнєвої культури молодших школярів.

Ключові слова: мовленнєва культура, культура особистості, нормативність мовлення, словниковий запас, емоційність і виразність мовлення, мовленнєва активність.

Н. Благуна. Формирование речевой культуры младших школьников. В статье раскрыта сущность и содержание речевой культуры младших школьников.

Ключевые слова: речевая культура, культура личности, нормативность речи, словарный запас, эмоциональность и выразительность речи, речевая активность.

N. Blahun. Formation of speech culture younger students. The article explores the nature and content of speech culture of elementary school children.

Key words: language culture, the culture of personality, normativity speech,

vocabulary, emotional and expressive speech, speech activity.

Мета: розкрити сутність та зміст мовленнєвої культури молодших школярів.

Проблеми мовленнєвої культури молодших школярів завжди були в центрі уваги видатних педагогів та методистів минулого А. Дістервега, О. Духновича, Я. Коменського, М. Корфа, В. Острозького, Й. Песталоцці, С. Русової, К. Ушинського та інших. Значне місце це питання посідає в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Різні аспекти розвитку мовленнєвої культури молодших школярів знайшли своє відображення у працях сучасних дослідників, а саме: питання мовленнєвої особистості (М. Вашуленко, О. Горюшкіна, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Паламар, Г. Сагач, О. Смолинська); духовно-естетична сутність слова (В. Костомаров, В. Троїцький); мовленнєва культура в системі культури особистості (Г. Гладіна, М. Львов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Соколова, В. Сьоміна);

мовний етикет, національні аспекти мовного етикету (Н. Формановська, С. Богдан, С. Чак, М. Стельмахович та ін.); місце риторико-мовленнєвого компонента в педагогічній діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл різного типу (М. Вашуленко, І. Зязюн, Г. Сагач).

Педагогічний аспект розвитку мовленнєвої культури молодших школярів охоплює широке коло культурологічних, філософських, психолого-педагогічних, лінгвістичних, лінгвокультурологічних, естетичних та соціальних проблем.

Визначення сутності мовленнєвої культури молодшого школяра як педагогічного явища обумовило виявлення основних характеристик та функцій, що дозволять досліджувати її на різних рівнях. Труднощі визначення специфіки мовленнєвої культури пов'язані з тим, що сама особистість учня включена в різномірне мовленнєву культуру, живе та діє в ній (мовленнєва культура родини, соціального оточення, однокласників, шкільного соціуму тощо).

Функціонування складної системи "мовленнєва культура молодших школярів" розглядається у ширших рамках

– "культура", "культура особистості", "мовленнєва діяльність". Історичний аналіз, проведений раніше, дозволив визначити тенденції розвитку уявлень про мовленнєву культуру як особистісну властивість людини, про посилення естетичного аспекту в мовленнєвій поведінці, взаємозв'язок та взаємозумовленість мовленнєвої культури окремої особистості та культурно-мовленнєвого простору соціуму.

Вагомим для нашого дослідження є визначення О. Лосєва щодо культури як "свідомої роботи Духа над власним вдосконаленням та над упорядкуванням усього того, що оточує людину" [7]. Саме через культуру людина розкриває себе як суб'єкт діяльності. Сучасна теорія і практика освіти повинна опиратися на образ культури XXI ст. як середовища, "що живить особистість".

У даний час теорія і практика освіти та виховання здійснює рішучий поворот до особистості школяра, який дійсно став суб'єктом свого розвитку. Школа прагне поважати гідність кожного учня, його індивідуальні життєві цілі, запити та інтенси.

Мовленнєва культура молодшого школяра обов'язково включає мотиви, потреби й настанови культурно-мовленнєвої діяльності, а також систему ціннісних орієнтацій, що опосередковує і спрямовує мовленнєву активність, мовленнєву діяльність дитини. Специфіка мовленнєвої поведінки пов'язана з рольовою поведінкою. Так, "кожна людина знаходиться у безлічі рольових та мовленнєвих ситуацій і постійно орієнтується в обставинах спілкування, у своєму партнерові, у присутніх третіх особах" [12]. Кожна людина постійно виробляє ту чи іншу мовленнєву культуру. Саме тому важливим її елементом вважаємо володіння навичками переключення мовленнєвого коду за умови тієї чи іншої рольової мовленнєвої поведінки.

Аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури дозволив визначити наступні критерії розвитку мовленнєвої культури молодших школярів.

Нормативність мовлення (наявність нормативних знань, умінь та навичок у галузі словесності, освоєння норм вимови, орфоєпії, чистота і точність мовлення, володіння мовленнєвими жанрами).

Важливим компонентом нормативності мовлення є дотримання норм вимови, орфоєпії.

Дослідники вважають, що мовлення може виконувати свою роль на основі всього 2% лексики мови, 50% граматичних форм, однак при 100% фонетики [9].

Тому культура вимови, фонетичні вимоги виступають провідним завданням школи. Чистота мовлення – це, насамперед, відсутність у ньому зайвих слів, слів-паразитів (у молодших школярів – це, так би мовити, значить, так, розумієте, ну тощо).

Ситуація прояву мовленнєвої культури передбачає актуалізацію достатньо великої кількості інформації про саму людину – її знання, уміння, орієнтації. Зрозуміло, що тут можливі усвідомлені чи неусвідомлені відхилення від мовної норми, інокультурні впливи тощо.

Словниковий запас

Активний словник дорослої людини складає, на думку одних дослідників, 7–9 тис., інших – 11–13 тис. слів. За умови повсякденної уваги словниковий запас молодших школярів щоденно збільшується на 5–7 слів. "Якщо на початку шкільного навчального мовлення він становить у середньому від 3 до 4,5 тисяч слів, то на звершення початкового навчання він потроюється і становить 9–12 тисяч слів (в окремих випадках і більше)" [2]. Важливого значення набуває активність словника учнів. Ступінь такої активності, на жаль, буває невисокою, і тільки 10% словникового запасу постійно відтворюється. Завданням вчителя повинно стати постійне поновлення словникового запасу дітей.

Емоційність та виразність мовлення. Ідеться про здатність використовувати норми мовленнєвої культури для вираження емоційного стану; емоційну забарвленість власних висловлювань.

Емоційність мовлення – це вираження в мовленні емоцій та почуттів засобами добору слів, синтаксичних конструкцій, інтонацій, логічних монологів та пауз. Формується емоційна виразність мовлення в навчально-пізнавальній діяльності, праці, спілкуванні, під впливом соціально-культурних умов. Вона пов'язана з умінням передавати настрої, почуття, емоції за допомогою таких виражальних засобів як інтонація, жести, міміка тощо.

Володіння мовленнєвим етикетом – це знання формул мовленнєвого етикету, володіння навичками переключення мовленнєвого коду за умови тієї чи іншої рольової мовленнєвої поведінки, контекстуальних особистостей спілкування, доречність мовлення (стильова, контекстуальна, ситуаційна, особистісно-психологічна).

Мовленнєва активність (прагнення до мовленнєвого самовираження, наявність власних виразних мовленнєвих засобів, що відображають унікальність, неоднозначність самої особи школяра). У Є. Іллєна є термін "мовленнєва

мужність", тобто школа має можливість формувати в дітей навички виступу перед широкою аудиторією, мистецтво спілкування з незнайомою людиною. Школярі повинні самі переконатися у тому, що своїми словами, своїм мовленням вони можуть принести радість іншій особі.

Гуманістична спрямованість мовленнєвої поведінки – толерантність, повага до думки іншого.

Критерії мають прогностичний характер, виступають підґрунтям для діагностики та корекції розвитку мовленнєвої культури.

Мовленнєвий зв'язок людини починається змалечку. З'ясування мовленнєвої культури відбувається в родинному середовищі. Основи мовленнєвої діяльності, як стверджують психологи, закладаються до 3–5 років [9]. Дитина до 8 років оволодіває розмовно-побутовим мовленням. Вона ще не знає літературно-книжкової мови, хоча окремі звороти сприймає з мовлення дорослих, теле- та радіопередач. Іноді мовленнєві звороти, що були почуті в дитинстві, дуже міцно закарбовуються у свідомості людини.

Вік початкового навчання у школі не можна розглядати як незрілий або недосконалий. Ми передусім підтримуємо думку деяких дослідників (насамперед О. Торшилової та Р. Кондратова) стосовно того, що суттєвим прорахунком більшості програм мовленнєвого розвитку учнів молодших класів є прагнення звільнити мовлення дітей від усього дитячого (випадково "дограмотного") і привести його до єдиної для всіх учнів форми.

Випадкові, несистемні втручання у мовлення людини, навіть з доброю метою, швидше за все викличуть психологічний дискомфорт і не дадуть очікуваних результатів. Тільки цілеспрямована спільна робота родини, школи, суспільства щодо розвитку мовленнєвої культури підростаючих поколінь може принести позитивні результати.

Узагальнення сучасних досліджень з проблем навчання і виховання молодших школярів (І. Бех, А. Люблінська, Л. Кузнецова та інші) дозволяє визначити психологічні особливості цієї вікової групи, які повинні бути враховані в організації роботи щодо мовленнєвого розвитку учнів:

- школярі прагнуть зробити свою поведінку суспільно схваленою;
- усі дитячі сполуки оцінюються через унормовані соціальні взаємини, що встановлені у шкільній освіті;
- молодші учні входять у розгалужену систему соціальних взаємин, що

власне і створює індивідуальний світ;

- діти займають різне становище в системі соціальної ієрархії, що також обумовлює і певні мовленнєві традиції;

- новоутворенням молодшого віку є здібність цінувати особистість людини і відповідно прагнення отримати знання про певну людину, реалізувати їх у своїй поведінці;

- інстинктивні реакції молодших школярів - "дослідницькі" та "ігрові", потреби у враженнях, спілкуванні;

- молодший шкільний вік – період найбільшого авторитету дорослого в очах дитини, що особливо актуалізує виховні можливості впливу педагогів та батьків на її мовлення.

Молодші школярі відзначаються особливою мовленнєвою активністю. Тому найважливішою умовою успішності усього процесу мовленнєвого розвитку є максимальне наближення до природних ситуацій мовленнєвої активності.

Мова у школі менш за все повинна розглядатися як навчальний предмет. Головне її призначення в тому, що вона виступає "засобом пізнання світу, формування особистості, засобом і формою самовираження дитини" [10]. Л. Мацько підкреслює, що "не сума знань про мову, а саме мова в її гармонійному живому звучанні, лексичному й фразеологічному багатстві, струнності й вишуканості граматичних форм і конструкцій, стилістичному розмаїтті повинна володарювати в початковій освіті" [11].

Відповідно до завдань нашого дослідження ми особливу увагу приділяємо розвитку мовленнєвої культури молодшого школяра як унікального носія своєї власної духовної культури. Тому завданням мовленнєвої освіти можна вважати перебудову у свідомості дитини свого образу в ролі автора свого неповторного висловлювання.

Слово, яким вже володіє дитина, не повинно "зніматися" у шкільній практиці. Наявні мовленнєві форми виступають рівноправним голосом, одним із аспектів мовлення у всій наскрізній лінії шкільної роботи над словом. Природне мовлення дитини, з яким вона приходить до школи, стає основою для розуміння, усвідомлення, аналізу і, що головне, для поетизації. Великої уваги з боку вчителів та самих учнів заслуговують їхні висловлювання в ситуаціях дитячої гри ("ігрове слово"), замовляння (чарівні, магичні), звороти та фразеологія фантастичних висловлювань, фрази-перекручування, лічилки та інші. Р. Кондратов підкреслює, що "найбільш суттєве це виведення звичайного мовлення на межу з поетичним мовленням", коли дитина потрапляє в точку, де слово дається у його мож-

ливості, а не в звичному існуванні та використанні [4].

Мовленнєва культура – це універсальна якість особистості, яка виявляється в усій різноманітності життєвих ситуацій людини. Тому й розглядати процес розвитку мовленнєвої культури як завдання тільки уроків словесності несправедливо. Навчання мовленнєвої культури має стати наскрізним завданням у всіх, без винятку, урочних та позаурочних форм діяльності молодших школярів. Саме таку думку й проголошував О. Леонтьєв: "Повноцінне навчання видів мовленнєвої діяльності рідною мовою – це умова успішної навчальної діяльності школяра у будь-якій освітній галузі" [6].

Мовленнєва культура школярів відображає моральний склад особистості. Кожен учитель повинен ставити перед собою питання: про що думає дитина, коли говорить, чи не криються за її палкими оцінками, словами тільки зовнішня переконаність, чужий "рум'янець", чи не каже вона те, що думає?

Мовленнєва культура має виховувати і почуття відповідальності та вимогливості до себе. Важливою проблемою сучасної школи постає і те, чий голос наявний у висловлюваннях учня – його власний або чужий (інших людей, книжок тощо).

Ми вже з'ясували про значущість мовленнєвого розвитку особистості. Тому роль школи у розвитку мовленнєвої культури у становленні особистісного культурного простору людини значно зростає. Школа – єдиний соціальний інститут, у якому всі учасники педагогічного процесу систематично включаються в активну діяльність, мають тривалу за часом та різноманітну мовленнєву практику, розвивають досвід творчого засвоєння накопичених людством культурних досягнень.

Відповідно до завдань нашого дослідження відзначимо, що виховані в плані мовленнєвої культури учні – це діти, які вміють виявляти смисл у кожній культурно-мовленнєвій ситуації, здатні самостійно будувати мовленнєву поведінку в контексті сучасної соціокультурної ситуації. Педагогічна робота з розвитку мовленнєвої культури будуватиметься не на виконанні тих чи інших правил, а на підході до культурних форм як прояву загальної культури людства в цілому та окремої людини зокрема. Сумні спостереження за шкільною буденністю кожного разу підтверджують цю тезу: звільнившись від нагляду вчителів, вихователів діти "залюбки" відмовляються від правил мовленнєвої культури, чи просто порушують їх.

Отже, ми погоджуємося з думкою

Н. Щуркової, яка вважає, що поширеною помилкою вчителів є бажання змінити поведінку дітей, не торкаючись їх уявлень про гідне життя. Педагог навряд чи зможе змінити мовленнєву культуру вихованців, якщо їхні власні уявлення про культурне та некультурне мовлення будуть нерухомі. Поступово й наполегливо включати дітей у культурно-мовленнєві ситуації, надавати право учням бути суб'єктами свого життя – це шлях педагогічно доцільного процесу розвитку мовленнєвої культури сучасного школяра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин // Початкова школа. – 2000. – № 5. – С. 1–3.
2. Ващуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. С. Ващуленко // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 11–14.
3. Ильин Е. Н. Путь к ученику: Раздумья учителя-словесника: кн. для учителя / Е. Н. Ильин. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
4. Кондратов Р. Р. К вопросу о речевой культуре младшего школьника в школе диалога культур // Школа диалога культур. Основы программы / под общей ред. В. С. Библера. – Кемерово: АЛЕФ, 1992. – С. 80–93.
5. Кузнецова Л. В. Гармоническое развитие личности младшего школьника: кн. для учителя / Л. В. Кузнецова. – М.: Просвещение, 1998. – 224 с.
6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М.: Знание, 1969.
7. Лосева А. Ф. Дерзание Духа / А. Ф. Лосева. – М.: Политиздат, 1988. – 366 с.
8. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника: пособ. для учителей / А. А. Люблинская. – М.: Просвещение, 1977. – 224 с.
9. Львов М. Р. Язык и речь / М. Р. Львов // Начальная школа. – 2000. – № 1. – С. 83–88.
10. Мацько Л. Культура мови / Л. Мацько // Початкова школа. – 1996. – № 3. – С. 28–30.
11. Мацько Л. Матимемо те, що зроби́мо: до питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2–3.
12. Формановская Н. И. Что такое речевое поведение / Н. И. Формановская // Дошкольное воспитание. – 1990. – № 2. – С. 64–68.

Стаття надійшла 16.10.2012 р.